

**Анатолій Рацул,
Інна Червонець**

ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Успіх реформування освіти в Україні значною мірою залежить від готовності вчителя початкових класів до творчої самореалізації в професійній діяльності. Важливі державні документи Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Закон України «Про загальну середню освіту», Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Державна програма «Вчитель», визначаючи стратегію і основні напрями розвитку освіти в Україні, висувають досить високі вимоги до вчителя, рівня його творчої самореалізації в практичній діяльності. Так, в Національній доктрині розвитку освіти підкреслюється необхідність створення умов для розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України. Однак, практично відсутнє тлумачення феномена «творча самореалізація» в вищезазначених державних документах. Тому дослідження проблеми творчої самореалізації вчителя початкових класів є актуальною на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Її реалізація має на меті формування творчої особистості молодшого школяра, його творчої самореалізації в життєдіяльності. Загальновизнаною істиною є те, що визначальний суб'єкт у розв'язанні завдань початкової освіти – це вчитель. Саме він створює умови для розвитку в учнів творчої самореалізації.

Історія дослідження проблеми творчої самореалізації особистості розглядалася багатьма дослідниками у екзистенціально-гуманістичній філософії М. Бахтіна, М. Бердяєва, А. Камю, Ж. Сартра; гуманістичній психології, яка ґрунтується на екзистенціалізмі А. Маслоу, К. Роджерса, Г. Олпорта, у наукових працях таких відомих психологів й педагогів, як В. Андреев, Б. Вульф, І. Демакова, В. Кан-Калік, О. Леонтьєв, А. Мудрик, В. Сластьонін, Ю. Фокін, В. Харкін, В. Якунін. Великий інтерес до проблеми самореалізації особистості становлять і праці українських вчених І. Беха, В. Муляра, В. Радула, Н. Волкової, В. Демиденко, Н. Комісаренко, О. Киричука, А. Ковальнової, Н. Лосєвої, Н. Кривди, С. Сисоєвої.

Отже, наявний науковий фонд, свідчить про те, що проблема творчої самореалізації особистості розглядалася вченими аспектно. Однак, ідеї творчої самореалізації особистості стали теоретичним підґрунтям заявленої нами проблеми. Цілком логічним поясненням обраного дослідження вважаємо те, що в Україні не було здійснено наукового доробку щодо ролі й специфіки творчої самореалізації в педагогічній діяльності вчителя початкових класів.

Таким чином, соціальна значущість проблеми, її недостатня теоретична і методична розробленість, потреби практики зумовили вибір теми дослідження.

Метою нашого дослідження є виявлення сутності творчої самореалізації в контексті педагогічної діяльності вчителя початкових класів.

У Тлумачному словнику термін «самореалізація» визначено таким чином: «Самореалізація – реалізація свого творчого людського потенціалу» [1, 1101]. Тож, виходячи з цього, можна констатувати, що поняття «самореалізація» набуває сьогодні першочергового значення для особистісного і професійного розвитку вчителя як умови його творчої самореалізації в практичній діяльності.

Дослідження В.І. Муляра доводять, що самореалізація – це не діяльність, а лише процес розгортання сутності особистості в ході діяльності. Причому, як зазначає вчений, вона здійснюється не у всякій діяльності, а лише в тій, в основі якої лежать процеси самодетермінації особистості. Самореалізація можлива тільки за умови творчої діяльності. Тому, творчість, на думку вченого, це спосіб самореалізації особистості [4, 119]. В трактуванні поняття «самореалізація» вчений акцентує увагу на процесуальному характері і практичній направленості даного феномену, визначаючи її як «індивідуальний процес практичного перетворення сутнісних сил особистості в практичній діяльності».

В. Демиденко доводить, що «самореалізація – це свідоме за власною ініціативою втілення людиною своїх творчих можливостей у житті». У становленні і розвитку самореалізації виділяє такі етапи:

- 1) усвідомлення людиною своєї сутності, своїх потенційних можливостей, прав та обов'язків, мотивів, виповнення себе – усвідомлення свого «Я»;
- 2) визначення життєвої мети та програми дій її досягнення;
- 3) побудова моделі діяльності;
- 4) діяльність та її самооцінка;
- 5) порівняльна характеристика самооцінки та оцінки діяльності й свого статусу;
- 6) формування висновків про перспективи свого «Я»;
- 7) внесення в нього за потреби певних коректив.

Таким чином, як зазначає К. Демиденко, «шлях до самореалізації лежить через спостереження, пізнання й самопізнання і їхній розвиток є обов'язковою умовою становлення й розвитку цієї важливої властивості особистості» [3, 33].

Грунтовний аналіз сутності творчої самореалізації дається у дослідженні І. Тяллевої, яка розглядає творчу самореалізацію вчителя як ціле-направлений процес розвитку й творчого використання потенційних здібностей вчителів в особистісній, соціальній і професійній сферах життя, результатом якого є предмети матеріального і нематеріального плану (внут-

ріособистісні зміни учителя та учня) [6, 32].

Успішність творчої діяльності передбачає, що вчитель усвідомлює практичну значущість не лише в професійному, а й особистому рівні. Тому включення вчителя в творчий процес неможливий без урахування його професійної та особистої готовності до творчої самореалізації в освітній діяльності.

В Сластьонін визначає готовність до педагогічної діяльності як систему підготовленості до успішного виконання професійно-педагогічних функцій, що включає такі складові: психологічна готовність (сформована установка на педагогічну діяльність, наявність інтересу до предмета та потреба в самоосвіті, розвинуте професійне мислення); науково-теоретична готовність (наявність повного об'єму необхідних спеціальних знань); практична готовність (наявність сформованих на відповідному рівні професійних умінь і навичок); психофізіологічна готовність (наявність відповідних передумов для оволодіння педагогічною діяльністю; відповідна сформованість професійно значущих особистісних якостей); фізична готовність (відповідність стану здоров'я і фізичного розвитку вимогам педагогічної професії) [5, 205].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що готовність до творчої самореалізації – це особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

Основною умовою творчої самореалізації вчителя, з нашої точки зору, виступає професійна компетентність.

Ми погоджуємося з думкою Н. Волкової, що сучасний вчитель повинен володіти такими компетентностями:

- громадянська компетентність: виявляється у здатності орієнтуватися у суспільно-політичному просторі держави, застосовувати нормативно-правові процедури та законодавчі акти регулювання особистого життя та фахової діяльності;
- соціальна компетентність – здатність проектувати стратегії свого життя, індивідуумів, різних соціальних груп відповідно до усталених норм і правил соціальної взаємодії (виявляти ініціативу, регулювати міжособистісні, групові відносини; долати конфлікти тощо);
- загальнокультурна компетентність полягає в культурі міжособистісних відносин, толерантності, знанні та використанні рідної та іноземних мов, застосуванні методів самовиховання, сприянні розвитку творчості, інноваційного мислення та підприємництва, формуванні гуманістичного світогляду, визначенні духовно-ціннісних орієнтирів, моральних і етичних принципів особистості; розумінні вагомості навчання впродовж життя;
- уміння вчитись – здатність уявляти, прогнозувати, досягати результатів діяльності; знати й застосовувати прийоми смислового групуван-

ня матеріалу, впорядковувати та відтворювати інформацію, вміти перетворювати інформацію на спосіб діяльності, сприймати та опрацьовувати матеріал залежно від мети діяльності, формувати узагальнення, критичні судження та оригінальні думки, моделювати, комбінувати, доповнювати, перетворювати, інтегрувати способи перевірки й контролю власної діяльності, оцінювати навчальні дії учнів;

- технологічна компетентність – здатність учителя орієнтуватись в інформаційному просторі, використовувати технічні та мультимедійні засоби, володіти й оперувати інформацією відповідно до професійних потреб, оцінювати досягнутий результат;

- науково-методична компетентність – поінформованість у сфері освітніх інновацій, інтерактивного навчання, використання інформаційних освітніх технологій моніторингу та управління освітніми процесами;

- прогностична компетентність – здатність до визначення та втілення фахових проектів, аналізу партнерських відносин, ділового співробітництва, передбачення наслідків фахової та особистої діяльності;

- комунікативна компетентність – об'єктивне сприйняття партнерів по взаємодії, знаходження адекватного стилю й тону спілкування, урахування індивідуальних особливостей, вміння активно слухати, вільно володіти вербальними, комп'ютерними засобами комунікацій;

- здоров'язберігаюча компетентність – культура здорового способу життя (підтримка власного духовного здоров'я, фізичної форми), поінформованість у способах психологічного захисту й підтримки;

- підприємницька компетентність – здатність організувати власну трудову діяльність, роботу колективу, аналізувати та оцінювати власні професійні можливості, презентувати та поширювати інформацію про результати власної діяльності й діяльності колективу;

- налаштованість на саморозвиток і самовдосконалення – потреба і готовність до самоосвітньої діяльності, творчого самовдосконалення впродовж життя через осмислення досягнутих результатів і самостійний вибір нових цілей і завдань;

- рефлексивна компетентність – реалізується через механізми рефлексії (процес осмислення, критичний аналіз та переосмислення особистісних смислів та змісту професійної педагогічної діяльності, вчинків, поведінки), забезпечує розвиток і саморозвиток, своєчасну корекцію й адекватний розвиток інших компетентностей; сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності [2, 487–488].

Таким чином, з вищезазначеного зрозуміло, що оволодіння даними компетентностями може гарантувати успішну самореалізацію вчителя в професійній сфері.

У процесі нашого опитування та анкетування, на жаль, ми зіштовх-

нулися з тим, що більшість вчителів початкових класів не виділяють творчу самореалізацію як необхідну умову педагогічної діяльності. Вивчення відношення вчителів початкових класів до творчої самореалізації проводилось за наступними показниками:

- професійні знання, уміння, якими повинен володіти вчитель для раціональної організації навчальної діяльності;
- мотивація;
- уміння самоорганізації;
- постійне підвищення теоретичного рівня;
- відстеження результатів своєї педагогічної діяльності;
- поширення передового педагогічного досвіду;
- бажання самореалізуватись в педагогічній діяльності: потреби, мотиви, інтереси, цілі творчої самореалізації;
- ступінь реалізації творчого потенціалу: гнучкість, оригінальність, мислення, прагнення до творчої самореалізації в освітній діяльності;
- здатність до рефлексії: об'єктивність самооцінки, здатність до пізнання своєї особистості;
- інноваційна готовність.

Для вивчення відношення вчителів початкових класів до творчої самореалізації в практичній діяльності нами використано метод інтерв'ювання, анкетування, спостереження, які допомогли отримати інформацію про оцінку творчої самореалізації вчителя в практичній діяльності.

За результатами вивчення вчителів початкових класів умовно можна поділити на три групи : перша група вчителів, у яких високий рівень творчої самореалізації (приблизно 30 %); друга група вчителів, які мають відносно високий рівень творчої самореалізації, але вони недостатньо ефективно реалізують його на практиці, тому, визначено як середній рівень творчої самореалізації (таких було приблизно 20 %); третя група вчителів, які визначають свою творчу самореалізацію на низькому рівні (приблизно 50 % опитаних).

На основі вищезазначених показників виділяємо високий, середній, низький рівні творчої самореалізації вчителя початкових класів.

Високий рівень творчої самореалізації: вчитель початкових класів володіє глибокими, міцними і всебічними знаннями, висококонструктивним мисленням, вирішує складні завдання теоретичного характеру у професійній сфері. Професійні вміння та навички високорозвинені та забезпечують виконання практичних завдань професійного характеру на високому рівні. Наявні особистісні творчі внески вчителя. Поширення особистісного досвіду роботи у педагогічній практиці. Займається видавничою діяльністю.

Середній рівень творчої самореалізації: педагогічна діяльність результативна, але має епізодичний характер. Вчитель володіє спеціальними знаннями, достатніми для задовільного вирішення завдань професійного характеру. Професійні вміння та навички розвинені посередньо, забезпе-

чують необхідний рівень виконання професійних завдань при наданні сторонньої допомоги.

Низький рівень творчої самореалізації: знання вчителя поверхові, несистемні, професійні завдання самостійно вирішувати важко. Вчителі не бачать кінцевих цілей, особистісних завдань та шляхів творчої самореалізації в педагогічній сфері. Професійні вміння та навички розвинені недостатньо, потребує постійної сторонньої допомоги. Беруть пасивну участь у методичних заходах шкільного та регіонального рівня. Низький рівень мотивації. Вчителі мають сумніви щодо творчих здібностей, відсутній постійний розвиток і бажання саморелізуватись в педагогічній діяльності.

Перевірити свій рівень вчитель початкових класів може, відповівши на запитання опитувальника для самооцінки своєї діяльності, тесту «Визначте, на якому рівні Ви перебуваєте як вчитель» та експертної самооцінки педагогічних умінь вчителя.

Анкета для самооцінки вчителем своєї діяльності

1. Чи пов'язуєте Ви свої труднощі з тим, що недостатньо глибоко знаєте теоретичні питання психології дитини? *(Так, важко відповісти, ні).*

2. Можливо, Ваші труднощі пов'язані з тим, що Ви оволоділи не всіма способами, методами, прийомами, активізації учнів у процесі навчання? *(Так, важко відповісти, ні).*

3. Чи важко Вам формулювати питання проблемного характеру, створювати проблемні ситуації в навчальному процесі? *(Так, важко відповісти, ні).*

4. Чи часто Вам вдається на заняттях організувати роботу учнів так, щоб вона проходила у формі невеликого дослідження? *(Так, важко відповісти, ні).*

5. Чи важко Вам організувати дискусію на уроках? *(Так, важко відповісти, ні).*

6. Чи завжди Вам вдається підготувати завдання різного рівня складності для учнів? *(Так, важко відповісти, ні).*

7. Чи часто Ви можете визначити, який вид завдань буде важким для учнів? *(Так, важко відповісти, ні).*

8. Чи важко Вам аналізувати навчальний матеріал з точки зору сучасних досягнень науки, розвитку наукового знання? *(Так, важко відповісти, ні).*

9. Чи завжди Вам вдається вибрати відповідний метод чи методичний прийом для реалізації мети уроку? *(Так, важко відповісти, ні).*

10. Чи можете Ви оцінити, що не вдалося Вам на тому чи іншому уроці, які були труднощі? *(Так, важко відповісти, ні).*

11. Чи завжди Вам вдається бачити недоліки тих уроків, які Ви відвідуєте (уроки Ваших колег)? *(Так, важко відповісти, ні).*

Тест «Визначте, на якому рівні Ви перебуваєте як вчитель»

1. *Високий рівень.* Вчитель постійно прагне до саморозвитку і твор-

---

чості та реалізує ці прагнення. Вчитель проявляє творчість у вузькому розумінні слова як пошук і знаходження об'єктивно нових задач, методів, способів, прийомів, форм, засобів навчання і виховання (новаторства). Вчитель досконало володіє розробленими раніше методичними розробками, роблячи для себе «відкриття», не збагачуючи при цьому науку та досвід.

2. *Середній рівень.* Вчитель володіє вміннями в загальному вигляді, приблизно, невпевнено.

3. *Низький рівень.* Вчитель внутрішньо закритий для професійного розвитку, він не володіє необхідними вміннями і не прагне до оволодіння ними.

Експертна самооцінка педагогічних умінь вчителя

Запропоновані нижче «Листи експертної самооцінки» призначені для експрес-діагностики професійної компетентності вчителя і розраховані на заповнення вчителем. Пункти листів містять опис головних професійних знань і умінь, які повинні бути присутні в роботі вчителя. Вчитель оцінює, на якому рівні розвинуті в нього дані вміння, навички чи наскільки активно він використовує в своїй роботі ті чи інші прийоми.

Лист оцінки включає в себе 20 пунктів, кожний з яких оцінюється за 5-бальною шкалою. Пункти групуються в 5 блоків у відповідності з професійними компетенціями вчителя:

- педагогічна діяльність (пункти 1–4);
- педагогічне спілкування (пункти 5–8);
- особистісні особливості (пункти 9–12);
- навченість школярів (пункти 1–16);
- вихованість школярів (пункти 17–20)

та врахування особливостей роботи вчителя початкової школи.

Інструкція щодо обробки листів само оцінювання

Вчитель здійснює самоаналіз кожного блоку професійної компетентності, визначає загальний бал кожного з них і підсумковий бал з усіх блоків.

З кожного листа самооцінки підраховується 6 показників:

X1 – сума балів з пунктів 1–4;

X2 – сума балів з пунктів 5–8;

X3 – сума балів з пунктів 9–12;

X4 – сума балів з пунктів 13–16;

X5 – сума балів з пунктів 17–20.

Сума балів з усіх показників множиться на 2.

Далі підраховується загальна оцінка $X_6 = X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5$.

Середній бал обраховується за формулою $X_{ср} = X_6 : 5$, де 5 – кількість блоків.

Оцінки за блоками використовують для якісного аналізу роботи і розробки рекомендацій щодо самовдосконалення власної діяльності. Але

вони приймають участь у подальших підрахунках і використовуються лише на стадії інтерпретації результатів.

Величина середньої загальної оцінки може коливатися від 40 до 200 балів. Якщо вчитель набрав від 40 до 80 балів, це низька оцінка; від 80 до 120 балів – середня оцінка, яка дає підстави розглядати вчителя, як претендента на II категорію; 121–160 достатньо висока оцінка, яка дозволяє вчителю претендувати на I категорію; 161–200 балів – висока оцінка, яка може бути підставою для присвоєння вищої категорії.

Оцініть наведені нижче твердження за 5-бальною шкалою, де,

5 – дана якість розвинута дуже сильно чи даний вид діяльності постійно зустрічається в роботі вчителя;

4 – дана якість достатньо сильно розвинута чи даний вид діяльності зустрічається в роботі вчителя часто;

3 – дана якість розвинута задовільно чи даний вид діяльності зустрічається в роботі вчителя не часто;

2 – дана якість розвинута недостатньо чи даний вид діяльності зустрічається в роботі вчителя доволі рідко;

1 – дана якість практично не виражена (виражена слабо) чи даний вид діяльності практично відсутній.

Лист експертної самооцінки педагогічних умінь вчителя початкових класів

№ п\п	Твердження	Бали
1.	Ставить комплекс педагогічних задач, враховує складні педагогічні ситуації, розподіляє увагу, здійснює гнучкість у засобах організації уроку	54321
2.	Відмінно поінформований про життя дітей поза школою	54321
3.	Володіє різноманітністю форм і методів навчання та виховання	54321
4.	Планує навчання на основі вивчення учнів і аналізує педагогічну діяльність з врахуванням цього	54321
5.	Передбачає близькі та віддалені результати навчально-виховного процесу	54321
6.	Враховує потреби дітей у близькому спілкуванні, вміло підтримує й спрямовує їхню емоційність, зберігає безпосередність і співпереживання іншим людям	54321
7.	Створює умови педагогічної безпеки у спілкуванні з дітьми	54321
8.	Забезпечує умови самореалізації особистості і реалізації її внутрішніх резервів	54321
9.	Має і утверджує особисту позитивну концепцію праці вчителя, з якої й виходить його професійна поведінка	54321

10	Працює творчо, використовує оригінальні прийоми	54321
11	Керує своїм емоційним станом	54321
12	Об'єктивно оцінює свої можливості (актуальні, ретроспективні, потенційні), а також з боку інших (рефлексивна самооцінка)	54321
13	Здійснює поетапне відпрацювання всіх компонентів навчання (формулювання навчальних завдань, виконання навчальних дій, формулювання індивідуального стилю навчання учнів)	54321
14	Розвиває в дітей здатність до самонавчання	54321
15	Опирається на результати вивчення учнів, виявляє окремі показники навченості (активність орієнтування, кількість дозованої допомоги для просування учнів), здійснює індивідуальний і диференційований підходи	54321
16	Формує мотиваційний інтерес до здібностей навчальної роботи, самооцінювання і самоконтролю	54321
17	Оцінює стан та рівень вихованості	54321
18	Розвиває самостійність учнів з врахуванням суспільно корисної діяльності, пов'язує еталони вихованості з трудовою діяльністю дорослих, нормами та укладом життя	54321
19	Прагне зміцнити вихованість як єдність знань, переконань, і поведінки учнів	54321
20	Встановлює зв'язок між способами своєї праці і результатами навченості та вихованості учнів	54321

Дослідження відношення вчителів до творчої самореалізації сприяють здобуванню якісної достовірної інформації через відслідковування низки факторів, що впливають на творчу самореалізацію.

До перешкоджаючих факторів відносимо:

1. Власна інерція.
2. Розчарування в результаті невдач, які мали місце раніше.
3. Відсутність підтримки і допомоги керівників.
4. Ворожість оточуючих (заздрощі, ревності тощо), які погано сприймають Ваші зміни і прагнення до кращого.
5. Неадекватний зворотній зв'язок з членами колективу і керівниками, відсутність об'єктивної інформації про себе.
6. Стан здоров'я.
7. Нестача часу.
8. Обмежені ресурси, складні життєві обставини.

До стимулюючих факторів:

1. Шкільна методична робота.
2. Навчання на курсах.
3. Приклад і вплив колег.

4. Приклад і вплив керівників.
5. Організація праці в школі.
6. Новизна діяльності, умови роботи і можливість експериментування.
7. Інтерес до роботи.
8. Можливість отримання визнання в колективі.

Узагальнюючи результати багатьох досліджень, можна стверджувати, що творча самореалізація, визначається як неперервний і ціленаправлений процес розвитку професійно значущих якостей вчителя, комплекс професійних знань, умінь, навичок, педагогічна компетентність, що проявляються в педагогічній діяльності.

Серед наступних напрямів дослідження ми визначаємо: дослідження використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у діяльності вчителя початкових класів як умови творчої самореалізації; формування мотивації до творчої самореалізації вчителя початкових класів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2007. – 616 с.
3. Демиденко В. Самореалізація: сутність, становлення, розвиток // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 32–37.
4. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 214 с.
5. Сластенин В.А. Формирование личности учителя в процессе его профессиональной подготовки. – М.: Педагогика, 1986. – 215 с.
6. Тяллева І.О. Формування готовності вчителя англійської мови до творчої самореалізації в професійній діяльності в системі післядипломної педагогічної освіти: Дис. канд. пед. наук. – К., 2008. – 249 с.